

KS. MICHAŁ BEDNARZ

JEZUS WZOREM MĘCZENNIKÓW I PRZEŚLADOWANYCH W EWANGELII ŚW. ŁUKASZA

W s t ę p

Porównanie trzeciej Ewangelii z dwoma pierwszymi Synoptykami uświadamia nam, że Łukasz wprowadził wiele zmian do materiału zaczerpniętego z tradycji. Te zmiany można zestawić w trzy grupy: 1) opuszczenia, 2) dodatki, 3) nieco odmienny układ materiału¹. Większość egzegetów przyjmuje dzisiaj, że różnice Ewangelii Łukasza w stosunku do Marka i Mateusza można wyjaśnić przy pomocy tendencji teologicznych dominujących w trzeciej Ewangelii². Nie można jednak wykluczyć innych źródeł, z których Łukasz mógł korzystać. Obojętnie co sądzi się o źródłach trzeciej Ewangelii, nie należy uważać, że Łukasz był tylko kolekcjonerem tradycji. Zebrał on materiał, ale wycisnął na nim swoje piętno. Jego zdolności literackie służą tendencjom teologicznym. Widać to szczególnie w części dotyczącej męki. W opisie Łukasza męka jest logicznym zakończeniem całej Ewangelii³. Jezus bez przerwy znajduje się na drodze ku męce. Ewangelista pragnie ukazać, że objawienie Chrystusa jest skoncentrowane na tajemnicy śmierci. W opisie tej podróży ku Jerozolimie Łukasz ukazuje Jezusa jako mistrza, który wie, co Go czeka, ale świadomie dokonuje wyboru (por. Łk 13, 32). R. Zehnle⁴ w oparciu o analizę tekstów trzeciej Ewangelii i Dziejów Apostolskich wykazał, że śmierć Jezusa w ujęciu Łukasza ma znaczenie soteriologiczne. Łukasz nie akcentuje natomiast, że śmierć ta ma charakter pojednania. Egzegeta ten uważa, że trzeci Ewangelista widzi związek między śmiercią Chrystusa a zbawieniem ludzi na płaszczyźnie przyczynowości przykładowej. Łukasz nie wyklucza ze swego opisu elementów dogmatycznych (np. męka jako ofiara), ale bardzo wyraźnie rozwija elementy parenetyczne⁵. Dlatego też bardzo często nie wchodzi on w szczegóły, ale ujmuje wydarzenia pod kątem swych zamierzeń parenetycznych. Tendencje te można bardzo łatwo zauważyć w całej Ewangelii a szczególnie w opisie męki, gdzie Łukasz wprowadza pewne dodatki, np. 22, 15 - 18. 31 - 32. 35 - 38. 43 - 44; 23, 4 - 16. 27 - 32. 34. 40 - 43. Czyni to

¹ Por. A. Stöger, *Eigenart und Botschaft der lukanischen Passionsgeschichte*. BK 34(1969), s. 4; J. Riedl, *Die evangelische Leidensgeschichte und ihre theologische Aussage*, BL 41(1968), s. 76.

² Por. J. Schreiber, *Theologie des Vertrauens*. Eine redaktionsgeschichtliche Untersuchung des Markusevangelium, Hamburg 1967, s. 57.

³ Por. M. Kiddle, *The Passion narrative in st. Luke's Gospel*, JTS 36(1935), s. 269.

⁴ *The salvific character of Jesus' death in Lucan soteriology*, TS 30(1969), s. 443 - 444.

⁵ Por. E. Käsemann, *Das Problem des historischen Jesus*, w: *Exegetische Versuche und Besinnungen*, Göttingen 1960, T. 1, s. 199; J. Dheilly, *Dictionnaire Biblique*, Tournai 1964, s. 871; H. Troadec, *Evangile selon saint Luc*, Paris 1968, s. 204.

najczęściej w tym celu, aby budować wspólnotę, do której pisze⁶. Nie tyle skłania czytelników do aktu wiary, co raczej pragnie zachęcić do naśladowania. Dlatego w opisie trzeciego Ewangelisty Jezus jest typem prześladowanego, który przez swoje zwycięstwo zapowiada triumf swych uczniów. Z tego też powodu męka w trzeciej Ewangelii jest apelem skierowanym do ucznia: trzeba naśladować Jezusa na drodze krzyża⁷. Skutkiem tego pewni egzegeci nazywają Łukasza pisarzem budującym⁸.

Trzeci Ewangelista patrzy na wydarzenia męki jako na historię sprawiedliwego złączonego z Bogiem. Jedną z konsekwencji takiej koncepcji opisu męki, a szczególnie ukrzyżowania, jest przedstawienie tych wydarzeń jako męczeństwa⁹. Dlatego też Łukasz niezwykle silnie uwypukla sylwetkę Jezusa i pragnie ukazać Jego wielkość moralną. Trzeci Ewangelista przesuwając tutaj punkt ciężkości z zagadnień dogmatycznych na parentyczne.

ELEMENTY LITERATURY O MĘCZENNIKACH W OPISIE MĘKI U ŁUKASZA

Opis ostatnich chwil Jezusa w III Ewangelii przypomina opowiadania o męczennikach. Łukasz przedstawia mękę Chrystusa jako doświadczenie i ostateczny atak Szatana, który działa poprzez osobę zdrajcy. W czasie męki Jezus stacza walkę z Szatanem. Dlatego też Łukasz ujmuje mękę jako pokusę (*peirasmos*) i to jako najbardziej zaciekły atak Szatana (por. Łk 22, 3. 31. 40. 46. 53)¹⁰. W rozdziałach 22 - 23 autor natchniony przedstawia nam ponowiony atak Szatana, którego usiłowanie widzieliśmy już znacznie wcześniej (Łk 4, 1 - 13). Według autora III Ewangelii cierpienia i prześladowania pochodzą od Szatana, a Bóg działa tylko dając nagrodę za wytrwałość i cierpliwość. W tej walce Jezus pozostaje przykładem cierpliwości i przebaczenia. Chrystus cierpi niewinnie prześladowanie, ale w swej męce daje przykład zaufania Bogu. Podobna idea znajduje się w judaistycznych opisach o męczennikach. To właśnie Szatan powoduje cierpienia sprawiedliwych¹¹. Podobna myśl pojawi się jeszcze dosyć często w późniejszych legendach o świętych¹².

⁶ G. Bertram, *Die Leidensgeschichte Jesu und der Christuskult. Eine formgeschichtliche Untersuchung*, Göttingen 1922, s. 59.

⁷ Por. X. Léon-Dufour, *Passion (récits de la)*, w: SDB VI, s. 1477 - 1478; A. Vanhoye, *Structure et théologie des récits de la Passion dans les Evangiles synoptiques*, NRT 89(1967), s. 139.

⁸ Por. A. George, *Tradition et rédaction chez Luc. La construction du troisième Evangile*, ETL 43(1967), s. 101. Te tendencje trzeciego Ewangelisty najlepiej ujmuje G. Voss, *Die Christologie der Lukanischen Schriften in Grundzügen*, Paris 1965, s. 13: „Die Begegnung mit dem gesamten irdischen Lebensweg Jesu zu vermitteln, ist ein besonders Anliegen der Lukanischen Schriften. Dieses Anliegen entspricht bei Lukas nicht einem biographischen, sondern durchaus einem kerygmatischen Interesse, insofern es ihm darauf ankommt, dem Vorbildcharakter des einzigartigen Lebensweges Jesu herauszustellen”.

⁹ M. Dibelius, *Die Formgeschichte des Evangeliums*, Tübingen 1933², s. 299; J. Schreiber, dz. cyt. s. 57.

¹⁰ Por. E. Lohse, *Lukas als Theologe der Heilsgeschichte*, EvTh 14(1954), s. 265; H. Kruse, „*Pater noster*” et *Passio Christi*, VD 46(1968), s. 11.

¹¹ Według „Męczeństwa Izajasza” (Asc. Is. 3,11) Belial wstępuje w serce króla Manassesesa i skłania go, aby skazał proroka na męczeństwo. Por. K. H. Schelkle, *Die Passion Jesu in der Verkündigung des Neuen Testaments*, Heidelberg 1949, s. 103.

¹² Por. M. Dibelius, *La signification religieuse des récits évangéliques de la Passion*, RHPHilRel, 1933, s. 39.

Przede wszystkim jednak dostrzega się w III Ewangelii elementy męczeństwa w opisie postawy Jezusa. W Ewangelii Łukasza Chrystus idzie na mękę z niezwykłym spokojem, mimo iż zna swoją przyszłość. Śmierć nie spada na Niego jako ślepy los, czy też jako gwałt, który zadają Mu ludzie. Może on uniknąć tego, co Go czeka, ale jednak w posłuszeństwie chce wypełnić wolę Ojca. Ta właśnie wola jest jedynym czynnikiem determinującym.

Szczególnie scena na Górze Oliwnej posiada w III Ewangelii charakter opisu męczeństwa. W tym epizodzie czymś zasadniczym jest walka. Scena w Getsemani jest w III Ewangelii opisem ataku Szatana¹³. Wprawdzie Łukasz nie wyraża tego wprost, ale taki wniosek można wyciągnąć w oparciu o inne fragmenty dzieła tego Ewangelisty (por. Łk 8, 12 - 13). Z tego właśnie powodu Łukasz wprowadza trzy razy termin „Szatan” lub „ciemności” (22, 3. 31. 53), a ponadto przypisuje złemu duchowi zdradę Judasza (por. Łk 22, 3). Oprócz tego Ewangelista zaznacza, że modlitwa¹⁴ oraz pokrzepienie przyniesione przez anioła podtrzymuje człowieka, który cierpi. Wiadomo ponadto, że np. kielich jest symbolem męczeństwa¹⁵. Podobnie jak święty męczennik Jezus akceptuje cierpienie i znosi je w cierpliwości. Pojawienie się anioła, będące odpowiedzią na modlitwę oraz sama modlitwa są dwoma elementami typowymi dla opisów o męczennikach¹⁶. W Ewangelii Łukasza Jezus cudownie wzmocniony przez anioła idzie ku decydującej walce jako męczennik¹⁷.

Kolejność dalszych scen w III Ewangelii jest nieco inna niż u Marka. Łukasz łączy zaparcie się Piotra ze sceną wyszydzenia Jezusa. Zestawienie tego rodzaju odpowiada opisom o męczennikach. Jezus, którego wyrzekł się Jego własny uczeń, wyśmiany przez wrogów, wyznaje swoją godność przed Najwyższą Radą. Ani niewierność ucznia, ani brutalność wrogów nie są w stanie zawrócić Go z raz obranej drogi cierpienia. Jezus według Łukasza odpowiada przed Sanhedrynem tak jak męczennik wobec swych prześladowców. Tutaj Chrystus staje się prototypem wszystkich męczenników, którzy niesłusznie będą prowadzeni przed trybunały¹⁸. Ale znacznie lepiej widać to w scenie przed Piłatem i Herodem. Nieprzyjaciele zmuszeni są uznać niewinność Jezusa¹⁹. Podobnie także na drodze krzyża Jezus jest przedstawiony na sposób męczenników. Szczególnie w tym wypadku III Ewangelista wzorował się na opisach męczeństwa zaczerpniętych z literatury judaistycznej²⁰. Z tego powodu wspomina wyraźnie o tych, których wzrusza cierpienie Jezusa (23, 27 - 31). Męczennik napomina innych na drodze ku śmierci. Jezus przemawia do niewiast, które litują się nad nim. Jest to scena typowa dla opisów

¹³ R. S. Barbour, *Getsemane in the Tradition of the Passion*, NTS 16(1970), s. 239.

¹⁴ M. Dibelius, *Getsemane*, w: *Botschaft und Geschichte*, Tübingen 1953, T. 1, s. 266, przyjmuje, że opis męczeństwa wywarł wpływ już na opowiadanie o modlitwie Jezusa na Górze Oliwnej. Chrystus doświadcza cierpienia, ale zwycięża je będąc posłusznym woli Bożej.

¹⁵ M. Dibelius, *Getsemane...*, s. 265.

¹⁶ H. W. Surkau, *Martyrien in Jüdischer und frühchristlicher Zeit*, Göttingen 1938, s. 93.

¹⁷ Por. E. Lohse..., s. 273; W. Otto, *Gebet und Heil. Die Bedeutung der Gebetsparänese in der lukanischen Theologie*, München 1965, s. 98; A. Stöger, art. cyt., s. 6; M. Dibelius, *La signification religieuse...*, s. 40.

¹⁸ W. L. Knox, *Some Hellenistic Elements in Primitive Christianity*, London 1944, s. 11: *The „Divine Hero”*. *Christology in the New Testament*, HarvThR 41(1948), s. 424.

¹⁹ Por. W. Grundmann, *Das Evangelium nach Lukas*, Berlin 1969, s. 424.

²⁰ Por. H. W. Surkau, dz. cyt., s. 95 - 96.

o męczennikach²¹. Męczennicy rozmawiają z widzami, np. rabi Jose ben Joezer²².

Szczególnie należy jednak zwrócić uwagę na wydarzenia na Kalwarii. Tutaj w opisie Łukasza można dostrzec wiele charakterystycznych i oryginalnych rysów. Drwiny, jakie spotykają Jezusa, przypominają dzieje męczenników²³. Szczególnie uderzająca jest scena modlitwy za nieprzyjaciół (Łk 23, 25 - 31, 35; por. Dz 3, 17; 13, 27). Przede wszystkim jednak scena z dobrym łotrem (Łk 23, 39 - 43) ma swój odpowiednik w męczeństwie rabiego Chananja²⁴. Wreszcie Chrystus umiera poddając się woli Bożej jak męczennik i recytuje słowa psalmu (Łk 23, 46). Opis męki, a szczególnie spokój Jezusa, jest niezwykle uderzający. Chrystus jest przykładem w swej śmierci. Jego słowa i gesty przypominają judaistyczne opisy o męczennikach²⁵. W tej perspektywie należy umieścić wyznanie setnika (Łk 23, 47)²⁶. Literatura judaistyczna zna tego rodzaju zwycięstwa nad nieprzyjaciółmi. Postawa rabiego Chananja wywiera taki wpływ, iż nawraca się jego prześladowca²⁷. Podobnie opisy męczeństw Ksiąg Machabejskich podkreślają, iż prześladowcy wyznają niewinność prześladowanych. Jezus swoją postawą również zwycięża nieprzyjaciół (Łk 23, 4. 14. 22. 26 i nast.; 40 i nast.; 47 i nast.) a oddając swego ducha w ręce Ojca jako męczennik wchodzi bezpośrednio do raju²⁸. Taki opis śmierci Jezusa przypomina opowiadania literatury judaistycznej (np. 3 M 5,24). Tłum patrząc na to, co się dzieje i słuchając słów Chrystusa zmienia postawę. Podobną reakcję tłumu dostrzegamy w opisach o męczennikach²⁹. Wzruszony tłum oddala się. Śmierć Jezusa powoduje nawrócenie. Chrystus zdobywa swych wrogów, którzy są świadkami wydarzeń³⁰.

W oparciu o powyższe obserwacje można wyciągnąć następujące wnioski. Łukasz nie patrzy na mękę Jezusa tylko pod kątem wypełnienia się zapowiedzi. Tym samym odchodzi on nieco od pierwotnego nauczania, które patrzyło na cierpienie Chrystusa jako na wypełnienie się woli Bożej. Trzeci Ewangelista kontempluje w męce postawę Jezusa. Dlatego nic dziwnego, że Łukaszowy opis męki stał się prototypem chrześcijańskich opowiadań o męczennikach. Wydaje się zresztą, że sam Łukasz świadomie zmierzał ku temu, aby z Chrystusa uczynić wzór w cierpieniu i prześladowaniu. Świadczą o tym przede wszystkim Dzieje Apostolskie.

²¹ Por. J. Schreiber, dz. cyt., s. 58; G. Schneider, *Verleugnung, Verspottung und Verhör Jesu nach Lukas 22, 54 - 61*. Studien zur lukanischen Darstellung der Passion, München 1969, s. 171.

²² Por. J. Schreiber, dz. cyt., s. 60.

²³ H. W. Surkau, dz. cyt., s. 36.

²⁴ H. W. Surkau, dz. cyt., s. 98.

²⁵ E. Schweizer, *Das Evangelium nach Markus*, Göttingen 1967, s. 205.

²⁶ Por. M. Dibelius, dz. cyt., s. 195; T. A. Burkill, *St. Mark's Philosophy of the Passion*, NT 2(1958), s. 268; J. Schreiber, dz. cyt., s. 60.

²⁷ B. Aboda Zara 18a; por. M. Dibelius, *Das historische Problem der Leidensgeschichte*, w: *Botschaft und Geschichte*, Tübingen 1953, T. 1, s. 253 - 254.

²⁸ Por. J. Schreiber, dz. cyt., s. 59.

²⁹ Por. J. Schreiber, dz. cyt., s. 60.

³⁰ Należy zwrócić uwagę na terminologię, jaką posługuje się Łukasz. Słowa „theōrian” i „theorēsantes” (23,48) wskazują, że Ewangelista rozumie tę scenę jako widowisko. Por. H. Conzelmann, *Die Mitte der Zeit*. Studien zur Theologie des Lukas, Tübingen 1954, s. 72.

Ewangelię Łukasza należy czytać w połączeniu z Dziejami Apostolskimi. Według III Ewangelisty Kościół jest kontynuacją ziemskiego dzieła Chrystusa. Istnieje ścisły związek między historią Jezusa a historią Kościoła³¹. Łukasz nie posiada terminu technicznego na określenie losu Chrystusa i męczennika. Stara się tylko porównać obraz umierającego męczennika z obrazem Jezusa w czasie męki. Dlatego widać wyraźny paralelizm w opisie męczeństwa św. Szczepana z obrazem Chrystusa w czasie męki. Skutkiem tego pewni egzegeci sądzą, że z punktu widzenia historycznego nie można przywiązywać większej wagi do opisu śmierci św. Szczepana, gdyż całe to opowiadanie zostało uformowane w oparciu o postawę Jezusa³². Autor trzeciej Ewangelii zmierza ku temu, aby paralelnie zestawić św. Szczepana z Chrystusem. Dlatego też jego opis śmierci pierwszego męczennika jest tendencyjny i nie ma oparcia w rzeczywistości.

Widać wyraźny paralelizm między 6, 12 a Łk 22, 66. Obrona św. Szczepana przed Sanhedrynem odpowiada postawie Jezusa przed Najwyższą Radą. Pierwszy męczennik broni się podobnie jak Chrystus przed atakami swych nieprzyjaciół. Łukasz zestawia następnie wyznanie z Dz 7, 55 i nast. z Łk 22, 69. Słowa św. Szczepana są tutaj bardzo wyraźnie nawiązaniem do wypowiedzi Jezusa. Pierwszy męczennik mówi również, podobnie jak Jego Mistrz, o Synu Człowieczym (Dz 7, 56; por. Łk 22, 69).

Modlitwa św. Szczepana w intencji swych oprawców jest podobna do modlitwy Jezusa na krzyżu (Dz 7, 60; por. Łk 23, 34). Skutkiem tego można by przyjąć, że słowa Chrystusa są tutaj czymś wtórnym. Można sądzić, że zostały one utworzone pod wpływem modlitwy pierwszego męczennika. A więc to opis postawy św. Szczepana wpłynął na opowiadanie o Chrystusie. Jednak jest o wiele prawdopodobniejsze, że św. Szczepan znał dobrze postawę Jezusa przed śmiercią. Wiedział o tym z pierwotnego nauczania i dlatego umiera podobnie jak Jego Mistrz. Obraz i przykład Chrystusa stanął mu przed oczyma w ostatnim momencie życia i dlatego wypowiada on słowa podobne do modlitwy Jezusa. A. Schumacher sądzi, że obraz heroicznej postawy Chrystusa wzrusza jeszcze dzisiaj serca chrześcijan. Można bez obawy pomyłki przyjąć, że postawa Jezusa miała podobny wpływ na pierwszych chrześcijan i dlatego nic dziwnego, że św. Szczepan powtórzył słowa Mistrza³³. Również w późniejszych Aktach Męczenników możemy znaleźć podobne modlitwy męczenników za swoich prześladowców³⁴. Jakub, biskup Jerozolimy³⁵ oraz Euzebiusz³⁶ modlą się w podobny sposób. Modlitwa Jezusa oraz Jego przebaczenie znajdują więc odzew w pierwotnym Kościele.

Istnieje ponadto paralelizm między Dz 7, 59 a Łk 23, 46. Również i w tym

³¹ Por. E. Lohse, *Die Bedeutung des Pfingstberichtes im Rahmen des lukani-schen Geschichtswerken*, EVth 13(1953), s. 430 i nast., oraz *Lukas als Theologe...* s. 264; U. Luck, *Kerygma, Tradition und Geschichte Jesu bei Lukas*, ZThK 57(1960), s. 66; A. George, art. cyt., s. 199.

³² Por. W. Grundmann, dz. cyt., s. 432.

³³ R. Schumacher, w dziele, „*Der Diakon Stephanus*”, Münster in W. 1910, s. 123 pisze: „Es hiesse dem heroischen Beispiele Christi, seinem weltüberwindenden Worten die noch heute jedes Christenherz erschüttern, eine gleiche Wirkung auf seine ersten Anhängerabsprechen, wollte man leugnen, dass ihre Wiederholung durch Stephanus innerlich wahrscheinlich ist”. Por. także G. Schneider, dz. cyt., s. 186.

³⁴ E. Lohse, *Märtyrer und Gottesknecht. Untersuchungen zur urchristlichen Verkündigung vom Sühntod Jesu Christi*, Göttingen 1955, s. 130.

³⁵ Euzebiusz, *Historia Kościoła II*, 23, 16.

³⁶ Teodoret, *Historia Kościoła* 5, 4.

wypadku słowa pierwszego męczennika odpowiadają modlitwie Jezusa na krzyżu, z tą tylko różnicą, że św. Szczepan zwraca się do Chrystusa. W trzeciej Ewangelii słowa Jezusa na krzyżu w ostatnim momencie życia pochodzą z psalmu 31, 6. W tym psalmie pobożny, udręczony przez wrogów składa swe życie w ręce Boga. Podając ten cytat z psalmu, Ewangelista pragnie podkreślić wielkość Chrystusa. Jezus umiera wypowiadając słowa ufności i oddając swego ducha Bogu, jak pobożny Żyd w modlitwie wieczornej. Ta postawa Chrystusa stanie się przykładem dla uczniów. Będą oni umierać naśladując swego Mistrza. Odpowiednik tej postawy znajdziemy w *Dziejach Apostolskich* (7, 58 - 60). Pierwszy męczennik umiera naśladując Jezusa.

Widać więc wyraźne powiązanie śmierci św. Szczepana z Męką Jezusa. Podobieństwo postawy tych dwóch cierpiących prześladowanie i niesprawiedliwość ma niewątpliwie swoje źródło w rzeczywistości. Jednak zestawienie literackie śmierci św. Szczepana z męką Chrystusa może pochodzić z pierwotnego nauczania, które zmierzało ku temu, aby ukazać, że pierwszy męczennik naśladuje swego Mistrza³⁷. Nie da się jednak wykluczyć innej możliwości. To zestawienie może być dziełem autora *Dziejów Apostolskich*³⁸. Gdyby się nawet przyjęło pierwszą możliwość, to trzeba się zgodzić, że pisarz natchniony akceptuje tę koncepcję. W każdym razie opis *Dziejów Apostolskich* wyraźnie sugeruje, że umierający Szczepan naśladuje w śmierci swego Mistrza.

MISTRZ WZOREM UCZNIA

C. M. Menchini³⁹ podkreśla, że istnieje ścisły związek między opisem męczeństwa św. Szczepana a tzw. *Aktami Męczenników*. Jego zdaniem świadczy to o tym, że *Dzieje Apostolskie* wpłynęły na literaturę pierwotnego Kościoła o męczennikach. Ten wzruszający opis śmierci św. Szczepana wywarł wpływ na opisy męczeństwa w pierwotnym chrześcijaństwie. Wspomniany przed chwilą autor przyjmuje jako coś, co nie ulega wątpliwości, że chrześcijanie pierwszych wieków, inspirowani opisem śmierci św. Szczepana, stworzyli kult oraz zapoczątkowali literaturę na temat męczeństwa⁴⁰. Ta koncepcja pierwszego męczennika jako przykładu dla wszystkich zaciążyła na całej pracy C. M. Menchiniego. W konsekwencji drugą część swej pracy zatytułował on w następujący sposób: „Paolo sui passi di Stefano”⁴¹. Widzi on ścisły związek między losem św. Szczepana a św. Pawła. Dlatego też twierdzi, że jeżeli rabi Gamaliel był dla Pawła nauczycielem w poznaniu judaizmu, to św. Szczepan był dla Apostoła Narodów mistrzem w sensie znacznie głębszym⁴².

Jednak wydaje się, że pogląd taki jest niesłuszny. Jeżeli istnieje podobieństwo między Szczepanem a Pawłem to wynika ono z tego faktu, że obydwoj są uczniami Jezusa i Chrystus stanowi dla nich przykład, który naśladują. Wydaje się, że C. M. Menchini zestawił *Dzieje Męczenników* z *Dziejami Apostolskimi* i dlatego w swej konkluzji dochodzi tylko do św. Szczepana jako

³⁷ R. Schumacher, dz. cyt., s. 119.

³⁸ W. Mundle, *Die Stephanusrede* *Apq.* 7: *Eine Märtyrerapologie*, ZNW 20(1921), s. 146.

³⁹ *Il discorso di S. Stefano Protomartire nella letteratura e predicazione cristiana primitiva*, Roma 1951, s. 104.

⁴⁰ C. M. Menchini, dz. cyt., s. 106 - 107.

⁴¹ Dz. cyt., s. 160.

⁴² „Il dotto rabbi Gamaliele era stato à Paolo maestro di un Giudaismo più chiaro e più illuminato, ma Stefano fu maestro di Paolo in un senso più vero e più profondo” (dz. cyt., s. 161).

punktu wyjścia. Tymczasem taka koncepcja jest niezgodna z założeniami autora *Dziejów Apostolskich* i trzeciej Ewangelii.

Według Łukasza chrześcijaństwo winno być aktualizacją i realizacją idei Chrystusa. Wola Boża objawiła się ludziom w osobie Jezusa. Chrystus jest nie tylko przedmiotem wiary, ale także rzeczywistością historyczną. Chrześcijaństwo jest nie tylko aktualizacją Jego idei, ale także Jego postawy. Według autora trzeciej Ewangelii uczeń Jezusa winien uczestniczyć w losie swego Mistrza. Dlatego też męka Chrystusa ciągle się powtarza i realizuje w Kościele. Czas Kościoła odpowiada czasom Jezusa: epoka Kościoła to czas misji i prześladowań⁴³. Chrystus zapowiada to bardzo wyraźnie w przemówieniach eschatologicznych. „Podniosą na was ręce i będą was prześladować. Wydadzą was do synagog i do więzień oraz z powodu mojego imienia wlec was będą do królów i namiestników” (Łk 21, 12). Jezus staje się modelem męczennika chrześcijańskiego, który przechodzi próbę męki. Dlatego autor *Dziejów Apostolskich* ukazuje jak pierwszy męczennik naśladuje swego Mistrza. Podobny temat występuje zresztą częściej w *Dziejach Apostolskich*. Świadectwo Jezusa przed Sanhedrynem stanie się przykładem dla głosicieli pierwotnego Kościoła, kiedy znajdą się oni przed trybunałami i gdy sędziowie postawią im pytania odnośnie nauczania i zażądają wyznania wiary (por. Dz 16, 20; 17, 6). Czyniąc wyznanie swej godności przed sędziami, Jezus dał swej wspólnocie wspaniały przykład.

Opisując proces przed Piłatem, tylko Łukasz wspomina bardzo dokładnie o oskarżeniach, jakie wnoszono przeciw Jezusowi (Łk 23, 2. 5. 14; por. Mk 15, 3). Chrystus w tej Ewangelii bardzo wyraźnie zostaje oskarżony o działalność wywrotową przeciw państwu. Jednakże badanie Piłata wykaże bezpodstawność tych zarzutów. Proces miał miejsce na oczach wszystkich i każdy mógł się przekonać, że namiestnik rzymski postępował zgodnie z prawem. Orzeczenie Piłata miało niezwykle znaczenie dla chrześcijaństwa. Imperium rzymskie uznaje i oświadcza, że działalność Chrystusa oraz misja Kościoła nie są czymś niebezpiecznym. Widać tutaj wyraźnie, że potrzeby Kościoła wpłynęły na opis Łukasza. Dlatego też nic dziwnego, że autor *Dziejów Apostolskich* ukazuje, iż proces Pawła przed prokonsulem Achai Gallionem (Dz 18, 12 i nast.) ma także podobny charakter. Ponadto Paweł modli się w Milecie (Dz 20, 36) tak jak Jezus na Górze Oliwnej. Podobnie jak Chrystus wypełnił on swoją misję (Dz 20, 18 - 21) i obecnie tak jak jego Mistrz idzie do Jerozolimy, aby cierpieć (Dz 20, 22 - 23). Można dostrzec w tym opisie jeszcze inny rys bardzo charakterystyczny. Śmierć nie spada na Jezusa niespodziewanie. Wypływa ona z woli Bożej i Chrystus akceptuje ją w posłuszeństwie. Podobny temat występuje w opisie *Dziejów Apostolskich*. Paweł żegna się w Milecie ze starszymi Kościoła z Efezu i idzie do Jerozolimy, aby tam cierpieć prześladowanie. W tym wypadku cierpienie to jest również związane z wolą Bożą (Dz 21, 13 - 14). Chrystus jest w tym wypadku duchowym przewodnikiem swego ucznia, który idzie na męczeństwo⁴⁴. Termin grecki „paradidomi” (wydać) potwierdza również, że los ucznia będzie podobny do losu Jezusa (Łk 23, 25). Słowo to jest w dziełach Łukasza terminem technicznym na oznaczenie męki. Agabos określa los Pawła i jego męczeństwo przy pomocy tego samego słowa (Dz 21, 11). Paweł mówiąc w Rzymie z Żydami o swym przeznaczeniu posługuje się tym samym terminem (Dz 28, 17). Autor *Dziejów Apostolskich* ukazuje więc, że męczennicy Kościoła cierpią podobnie jak Jezus.

Jezus przeszedł zwycięsko wszystkie doświadczenia i stał się modelem dla

⁴³ Por. A. Stöger, art. cyt., s. 6.

⁴⁴ A. Stöger, *Das Evangelium nach Lukas*, Leipzig 1966, T. II, s. 246.

Kościola. Nowa wspólnota przechodzi to samo doświadczenie co Jezus i też jest narażona na ataki Szatana, ale nauczyła się od swego Mistrza jak zwyciężać te trudności. Na tej drodze Chrystus jest modelem dla Kościoła, który znajduje się w podobnej sytuacji.

ŹRÓDŁO ŁUKASZOWEJ KONCEPCJI MĘCZEŃSTWA

W Łukaszowym opisie męki znajdujemy pewne elementy, które wskazują, iż autor trzeciej Ewangelii chciał ukazać ostatnie chwile Jezusa jako męczeństwo. Można tylko jeszcze zapytać, czy to Łukasz jest twórcą takiej koncepcji męki? Wydaje się, że sama koncepcja nie jest oryginalnym dziełem trzeciego Ewangelisty⁴⁵. Zagadnienie to należy umieścić na znacznie szerszym tle. Przede wszystkim należy pamiętać, że w czasach, gdy rodziły się Ewangelie, istniała bardzo bogata literatura judaistyczna na temat męczeństwa. Nie można zaprzeczyć, że Ewangelisci korzystali z obrazów i terminologii zaczerpniętej z tej właśnie literatury judaistycznej o męczennikach. Nie jest to zresztą dziwne. Stary Testament inspirował opis męki u Synoptyków. Tym bardziej literatura judaistyczna, znacznie bliższa czasowo epoce Ewangelistów, musiała wywrzeć wpływ na ich dzieła. Dlatego można przyjąć, że idea męczeństwa oraz same opisy o męczennikach nie są czymś zupełnie nowym w chrześcijaństwie. Wprawdzie H. F. Campenhausen⁴⁶ twierdzi, że idea męczeństwa oraz sam sposób opisywania postawy męczenników pochodzą z chrześcijaństwa, ale bardzo trudno zaakceptować ten punkt widzenia. Chrześcijaństwo nie jest ruchem zupełnie nowym i całkowicie różnym od judaizmu. Już Stary Testament zna ludzi, którzy poprzez swoją śmierć dają świadectwo wierze. W judaizmie istniały budujące opisy o męczennikach. Religia żydowska była religią męczenników. Męczennik uchodził za adwokata Boga na ziemi. Dlatego literatura judaistyczna bardzo często przeciwstawia męczenników (niekiedy jest to cały naród izraelski) innym ludziom. Ta idea występuje już u Deuteriozajasza, który uchodzi za twórcę doktryny o męczeństwie (43, 9). Jednakże dopiero prześladowania w czasach Antiocha Epifanesa przyczyniają się do głębszego rozpracowania idei męczeństwa⁴⁷. Jako przykład mogą służyć opisy prześladowań z tej epoki zachowane w Księgach Machabejskich. Jak wskazuje II i IV Księga Machabejska, już w judaizmie istnieli męczennicy. Prześladowania, jakich Izraelici doznawali w tamtych czasach zrodziły pytanie o sens śmierci męczeńskiej. Druga Księga Machabejska stara się odpowiedzieć na to pytanie, ale czyni to w sposób jeszcze mało zdecydowany. We wstępie do opisu męczeństwa starca Eleazara oraz siedmiu braci i ich matki (2 Mch 6, 12 - 17) autor wyjaśnia, że Bóg dopuszcza te doświadczenia w tym celu, aby wychować naród i ustrzec go od grzechów i kary Bożej.

Opisy męczeństwa były więc rodzajem literackim dobrze znanym i rozwiniętym w czasach Chrystusa⁴⁸. Ta literatura rozpowszechniła się niezwykle mocno w judaizmie, a następnie przeżyła drugi silny rozkwit w okresie, kiedy powstają opisy męczeństwa pierwszych chrześcijan. Jezus przyszedł, aby wypełnić „wszelką sprawiedliwość” Ewangelisci przedstawiają wydarzenia związane z ostatnimi chwilami życia Jezusa przy pomocy idei i terminologii Starego Testamentu oraz literatury judaistycznej, gdyż w osobie Chrystusa wy-

⁴⁵ M. Dibelius, dz. cyt., s. 204 ma odmienny pogląd.

⁴⁶ *Die Idee des Martyriums in der alten Kirche*, Göttingen 1936, s. 1.

⁴⁷ Por. E. Lohmeyer, *L'idée du martyre dans le Judaïsme et dans le Christianisme primitif*, dans: *Congres d'Histoire du Christianisme*, Paris 1928, Vol. II, s. 123, 127

⁴⁸ Por. H. W. Surka u, dz. cyt., s. 96.

pełniają się wszystkie zapowiedzi Starego Przymierza oraz wszystkie cierpienia męczenników tamtej epoki. Ewangelisci, przedstawiając Jezusa jako męczennika, mogli suponować, że ich czytelnicy zrozumieją ich opisy, ponieważ chrześcijanie czytali opowiadania o męczennikach epoki judaizmu.

Omawiając zagadnienie związku opisu męki w trzeciej Ewangelii z literaturą judaistyczną na temat męczeństwa, należy jednak zwrócić uwagę na to, że Łukaszy obraz Jezusa odbiega bardzo wyraźnie od postawy bohaterów Starego Testamentu i judaizmu. Postawa Chrystusa odbiega wyraźnie od zachowania się bohaterów w opisach literatury judaistycznej. Judaizm znał męczenników, a czasy męczeństwa dostarczyły przykładów, które podziwiano i przekazywano opisy śmierci, aby budować czytelnika. Ale postawa Jezusa wobec prześladowców znacznie wykracza poza judaistyczne opowiadania o męczennikach. Nie ma np. w judaizmie przykładu modlitwy za prześladowców⁴⁹. Męczennicy judaizmu drwią sobie z prześladowców i modlą się tylko w intencji Izraela. Tymczasem właśnie Łukasz notuje, że Jezus aż do ostatniego momentu życia modli się za nieprzyjaciół. Nawet niesprawiedliwość i cierpienia krzyża nie są w stanie zawrócić Go z drogi miłości. Uczniowi, który kontempluje Jezusa na krzyżu, daje On przykład przebaczenia obelg. Modli się usprawiedliwiając swych oprawców, ponieważ „nie wiedzą co czynią” (Łk 23, 34). Można ze wzruszeniem czytać opisy męczeństwa braci Machabejskich i ich matki (2 Mch 7), ale ich postawa nie jest podobna do zachowania się Jezusa. Drwią oni z króla, który ich karze (2 Mch 7, 19) oraz wyśmiewają swych oprawców i życzą im nieszczęść (4 Mch 9, 19). Postawa więc Jezusa nie ma odpowiednika w judaizmie.

Trzeba ponadto pamiętać, że trzeci Ewangelista nie był pierwszym z pisarzy, którzy posłużyli się ideami i terminologią judaistycznych opisów o męczennikach. Pewne elementy, które znajdują się u Marka, wskazują, że koncepcja męki jako męczeństwa jest już w tej Ewangelii. Już w tym dziele, które powstało przed Ewangelią Łukasza, widać jak Jezus posługuje się językiem opisów o męczennikach (por. Mk 8, 34; 10, 38). Te same tendencje dostrzegamy w Markowym opisie męki.

Bez wątpienia już w pierwotnym nauczaniu istniała tendencja, która widziała męczeństwo w męce Jezusa⁵⁰. Tendencja ta rozwijała się coraz bardziej w pierwotnym chrześcijaństwie i przedstawiała cierpienia chrześcijan jako kontynuację męki Chrystusa. Punkt kulminacyjny osiągnęła ona w listach św. Ignacego Antiocheńskiego, gdzie męczeństwo staje się celem (Smyr 4, 2). Trzecia Ewangelia oraz Dzieje Apostolskie są jednym z etapów rozwoju tej tendencji w literaturze chrześcijańskiej. Potwierdzeniem tego może być fakt, że autor trzeciej Ewangelii ma w swojej drugiej księdze (Dzieje Apostolskie) opisy najstarszych męczeństw chrześcijańskich. Łukasz w mistrzowski sposób rozwinął parenezę, która przenikała pierwotne chrześcijaństwo. Przedstawiając mękę Jezusa przy pomocy obrazów oraz terminologii judaizmu, nie zmienia wydarzeń, ale tylko nadaje im pewną interpretację.

Zakończenie

W Ewangelii Łukasza można dostrzec szczegóły, które wskazują, iż autorowi zależało na tym, aby mękę Chrystusa przedstawić jako męczeństwo. Ewangelista oparł się w tym wypadku na pewnych elementach zaczerpnię-

⁴⁹ H. Surkau, dz. cyt., s. 97.

⁵⁰ Por. E. Lohmeyer, *Das Evangelium des Markus*, Göttingen 1951, s. 288.

tych z judaizmu. Jednak w swym opisie wychodzi on poza ramy literatury judaistycznej. Sama koncepcja ujęcia męki Jezusa jako męczeństwa nie jest oryginalnym tworem trzeciego Ewangelisty, gdyż podobne tendencje dostrzegamy już w Ewangelii Marka. Zasługą Łukasza jest jednak, że umiał w sposób mistrzowski rozpracować wspomnianą koncepcję.

Łukasz wspomina, że już w czasie publicznej działalności Jezus mówi o prześladowaniach uczniów (Łk 21, 12 - 19). W drugim zaś swym dziele zaznaczy, że męczeństwo jest udziałem nie tylko Chrystusa, ale także Jego uczniów (por. Dz 14, 22; 28, 12). Prawdopodobnie z tego samego powodu przedstawia mękę Jezusa jako męczeństwo. Ewangelista, przedstawiając Chrystusa jako męczennika, chciał Go ukazać jako wzór do naśladowania. Jezus cierpi i swoją postawą daje przykład. Z kolei uczniowie naśladowują postawę Mistrza i dlatego w ich męczeństwie widać rysy Chrystusa. Według Łukasza Mistrz z Nazaretu jest pierwszy, a wszyscy inni tylko Go naśladowają.

Autor trzeciej Ewangelii, rozpracowując zagadnienie postawy Jezusa i Jego uczniów, kierował się w tym wypadku potrzebami Kościoła. Sytuacja pierwotnego Kościoła wymagała odpowiedzi na bardzo konkretne i palące pytanie z dziedziny moralnej: jaką postawę należy zachować w czasie prześladowań? Łukasz znalazł odpowiedź na to pytanie kontemplując postawę Jezusa i pierwszych uczniów, którzy naśladowali Mistrza z Nazaretu.

RÉSUMÉ

La description des derniers moments de la vie du Christ chez l'auteur du troisième Evangile a le caractère d'un récit de martyr et provient des martyrs juifs. D'après sa conception Jésus est un exemple que les disciples imitent par leur martyre: et seulement de cette manière on peut parler d'éléments de martyr dans la description de la Passion. On remarque un lien entre la mort de st. Etienne et celle du Christ. Cette présentation précise du martyre de st. Etienne est l'oeuvre de l'auteur des Actes des Apôtres; ou au moins, dans le christianisme primitif se trouvait une tendance qui voulait présenter la mort de st. Etienne d'après la Passion de celui que le premier martyr imite.

Selon l'Evangile de Lc le destin des disciples est une participation à celui de Jésus. Les événements de la Passion du Christ se continuent dans l'Eglise. Le temps de l'Eglise correspond au temps de Jésus. C'est le temps de la mission et de la persécution. Dans le discours eschatologique, selon Lc, Jésus annonce très nettement cette continuation. On livrera des disciples du Christ aux synagogues et aux prisons et on les traduira devant des rois et des gouverneurs (cf. Lc 21, 12). Ce présage s'était accompli d'abord dans la vie du Christ. Jésus est le modèle du martyr chrétien quand il subit la dernière épreuve de la Passion. De même Paul est prié à Milet (Ac 20, 36) comme Jésus au Mont des Oliviers. Il a accompli sa mission (Ac 20, 18 - 21) de la même façon que le Christ, et maintenant comme son Maître il va à Jérusalem pour souffrir (Ac 20, 22 - 23).

Généralement on reconnaît aujourd'hui que Lc a présenté la Passion comme un martyre. Les nombreux éléments de la description sont donnés sous cet aspect. On peut seulement demander: est-ce que l'auteur du troisième Evangile, qui en suivant les récits judaïques sur le martyre, a décrit la Passion de Jésus de cette manière? Il est assez difficile de résoudre ce problème à coup sûr. Probablement il a déjà pris un conception courante d'une source. Certains éléments qui se trouvent dans l'Evangile marcién le montrent; dans la présentation de Mc on voit certains traits d'un martyre et les annonces de la Passion chez Mc soulignent déjà ces tendances (Mc 8, 34; 10, 38). Sans doute il y avait dans le kerygme primitif une tendance qui voyait dans la Passion de Jésus un martyre. Cette tendance se développe de plus en plus dans le christianisme primitif et elle présente les souffrances des chrétiens comme une continuation de celles du Christ. Elle arrivera à son point culminant dans les lettres de st. Ignace où le martyre est le but de tous les chrétiens (Smyr 4, 2). Le troisième Evangile est une des étapes du développement de cette tendance dans la littérature chrétienne. Lc a bien développé la parénèse qui pénétrait le christianisme primitif.